

Слюсаревський Микола Миколайович
кандидат психологічних наук,
член-кореспондент НАПН України,
директор Інституту соціальної та політичної
психології НАПН України,

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ДИНАМІКИ СУСПІЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ВІЙНУ І ПЕРЕМОГУ

Постановка проблеми. Те утворення суспільної свідомості, про яке піде мова, можна означити рівно як терміном “уявлення”, так і терміном “образ”, адже ці терміни певною мірою тавтологічні. Як відомо, їхня тавтологічність у психологічному лексиконі засвідчена видовим терміном “образ уявлення” (нім. *Vorstellungsbild*) [20]. Тож уявлення про російсько-українську війну, які складаються і побутують у нашому суспільстві, власне і є її сукупним образом.

На рівні суспільної свідомості носіями образу війни, зрозуміло, постають не лише воїни, а й цивільне населення. І навіть переважно цивільне населення – уже бодай тому, що саме воно завжди становить більшість суспільства воюючої країни. Але переважання серед носіїв образу війни цивільного населення в жодному разі не виводить проблему змісту і динаміки цього образу за межі проблематики військової психології, якщо, звичайно, не звужувати її лише до поточних завдань морально-психологічного забезпечення бойових дій та післябойового відновлення військовослужбовців, а розглядати ширше – під кутом зору досягнення стратегічних цілей війни.

Під цим кутом зору образ війни стає одним з наріжних каменів військової психології. Недаремно ж іще наприкінці XIX ст. відомий царський генерал і військовий теоретик явно українського походження Михайло Зенченко писав: “Від того, який образ потенційного або реального конфлікту склався в суспільній свідомості і яке місце в ній відведене війську, значною мірою залежить можливість залучення широких соціальних мотивів для спонукання

військовослужбовців до активних бойових дій” [цит. за: 6, с. 3]. Отже, правомірно стверджувати, що образ війни лежить в основі тієї опірності середовища, з якої, за Гюставом Лебоном, безпосередньо випливає стійкість особистості на полі бою і в тилу [див.: 3, с. 89]. Можна послатися також на Лебонову тезу про те, що припиняти війну чи продовжувати її значною мірою вирішує громадська думка [там само, с. 93].

При цьому важливо наголосити, що образ війни не зводиться до особистого, чуттєво пережитого досвіду взаємодії з війною, до безпосередніх вражень від її окремих епізодів. Навіть у тих людей, які були чи є учасниками бойових дій, перебували в окупації чи поблизу лінії зіткнення, змушені були залишити рідні домівки, потрапляли під обстріли, вибиралися з-під завалів тощо, на їхні безпосередні враження неминуче накладаються і попередні уявлення про війни як такі, особливо ті, учасниками яких у недалекому історичному минулому були старші члени родини, і художні та документальні твори (книги та кінофільми) про війну, і, звісно, медійні картини поточної війни, тлумачення її причин, сутності та перебігу військово-політичним керівництвом держави, численними експертами і коментаторами.

Тобто наявний у суспільній свідомості образ нинішньої російсько-української війни детермінований культурно-історично й актуально-медійно, а не тільки або й не стільки досвідом сприймання її реалій. І вже геть позадосвідними є суспільні уявлення про жадану Перемогу як очікуване завершення війни. Позбавлені будь-якої опори в індивідуальному чи колективному досвіді, такі уявлення привносяться радше за все художніми творами про перемогу над нацистською Німеччиною у Другій світовій війні, творами, які змальовують Перемогу як всенародний тріумф, із салютами з усіх видів зброї, прапором над Рейхстагом, обіймами і морем квітів, одне слово, як “свято зі сльозами на очах”. Отже, культурно-історична та актуально-медійна детермінованість наявних у суспільній свідомості образів війни і Перемоги зумовлює потребу розглядати їхні

змістові характеристики в єдності з тими чинниками, які справляють на них істотний або й визначальний вплив, що ми й маємо намір зробити, обговорюючи дані відповідних емпіричних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перебільшенням було б стверджувати, що образ війни нині перебуває в мейнстрімі світової соціогуманітарної науки, проте певна увага цій проблематиці все ж приділяється. В англomовних публікаціях образи війни, поразок і перемог розглядаються як такі, що створюють ядро національної пам'яті та ідентичності [15; 17; 24; 25]. Для розуміння того, як утворюється і функціонує в пам'яті образ війни і перемоги, С. Паррот зі співавторами використовують поняття семантичних асоціацій, які виникають між вузловими стимулами (явищами, об'єктами) і утворюють мережеву структуру синхронних активацій. Зокрема, для образу ветеранів бойових дій типовими асоціаціями можуть бути “ветеран/герой” або “ветеран/ПТСР”, а вузловими стимулами – окремі події тієї чи тієї війни. Наголошується, що уявлення про вузлові стимули та асоціації між ними формуються як безпосередньо, через особистий досвід, так і через посередництво масмедіа [24]. При цьому завдяки медіа образи війни і перемоги, які формуються в суспільній свідомості, набувають більшої універсальності, масштабності, хоча водночас і меншої точності, конкретності. Медіа часто обмежують сприйняття військової служби через стереотипні образи, де ветерани постають або як герої, або як жертви [там само].

Разом із функціонуванням асоціативного механізму в утворенні суспільних уявлень про війну та перемогу відіграє роль те, що дослідники сучасних військових конфліктів називають “візуальною економікою” – масове виробництво і розповсюдження відео- та фотоматеріалів про події війни. Ці візуальні свідчення формують громадське розуміння війни, героїзму та жертви і водночас забезпечують перехід від “документального” до “актуарного” погляду на війну. Через масове виробництво відео- та фотоматеріалів з лінії фронту, руйнувань і

трагедій в тилу візуалізація війни починає менше зосереджується на свідченні про окремі події чи їхніх учасників і більше – на абстрактних, кількісних показниках, таких як ризики, втрати та прибутки. Актуарний погляд “екранує” наслідки насильства, віддаляючи їх від людської складової війни. Водночас абстрактні показники, як-от кількість уражених цілей чи успішність авіаударів, стають своєрідними заміниками візуальних уявлень про військовий успіх. Схожі процеси зачіпають безпекові процеси і миробудівництво в міжнародному контексті, означуючи “візуальний поворот” у міжнародних відносинах і безпекових дослідженнях. Візуальні артефакти війни перетворюються на символи загроз національній безпеці та скеровують суспільне сприйняття конфлікту [16].

Істотним видається й наголос на тому, що завдяки проникності медіа та інформаційних технологій плекання образів війни і перемоги перестало бути прерогативою вузького професійного кола істориків та архіваріусів, набуло – через кінематограф, літературу, національні ритуали і політичну пропаганду – надзвичайної символічної ваги. Це має часом зловісні наслідки. Поряд із ефектом національної згуртованості процеси масової (популярної) символізації війн і перемог можуть втілюватись у вкрай небезпечних і патологічних формах, на кшталт феномену “победобесія” в Російській Федерації, де створений В. Путіним культ “великої перемоги” перетворився на дієвий інструмент контролю над суспільною свідомістю і, зрештою, на інструмент легітимації війни в Україні [15; 17].

Також сучасні дослідження репрезентацій у суспільній свідомості війни і перемоги акцентують увагу на проблемі множинності образів. Уявлення про перемогу не завжди є очевидними й однозначними і можуть конструюватися в різний спосіб залежно від інтересів та цілеспрямованих зусиль сторін конфлікту, часто – з використанням засобів маніпулятивного впливу [14; 22; 27]. Д. Джонсон і Д. Тірні вказують на те, що образ перемоги має слабкий зв’язок з реальним (матеріалізованим) балансом здобутків і втрат, якого досягли сторони конфлікту

на момент завершення війни. Набагато більше на образ перемоги впливають такі чинники, як притаманний спільноті стиль мислення, набір подій, котрі спільнота визнає ключовими або вирішальними у війні, і чинник соціального тиску. Окрім того, дослідники наполягають на потребі виокремлювати три феномени в суспільному сприйманні перемоги: 1) домінуюче в суспільстві сприйняття перемоги і поразки; 2) розмаїття способів розуміння перемоги і поразки, що існують у межах цього суспільства; 3) змінюваність сприйняття перемоги і поразки з плином часу [19].

Особливості сприймання російсько-української війни та її майбутнього завершення досліджують як в Україні й країнах Заходу, так і в країні-агресорі [13; 18; 21; 23]. Послугуючись різноманітними методами і підходами (моніторинговими, психосемантичними, наративними) дослідники з'ясовують, як війна репрезентується у громадській думці різних країн [2; 9; 10; 28; 29]. Ці репрезентації відстежуються за параметрами, серед яких основними є:

- емоційні (оптимістичні/песимістичні очікування щодо завершення війни, сприймання інтенсивності шкоди і травмування);
- часові (уявлення про тривалість війни та ймовірні терміни її завершення);
- подієві (сприймання певних подій війни як “вузлових”, “вирішальних”);
- географічні (оцінка перспектив територіальних втрат або надбань);
- атрибутивні (уявлення про причини війни, політичну відповідальність та провину за її розв’язання і тяглість).

Проте бракує досліджень, які відтворювали би притаманний українському суспільству узагальнений образ нинішньої війни та її завершення, а також цілісний політико-психологічний та військово-політичний контекст його становлення. Тому наша мета полягає у спробі реконструювати за наявними емпіричними даними основні змістові характеристики та тенденції динаміки цього образу і привернути увагу до деяких чинників, що впливали на нього в осяжній ретроспективі, впливають актуально і можуть уплинути потенційно.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реконструювання суспільних уявлень про російсько-українську війну та її бажане завершення (образів війни і Перемоги) ми здійснювали шляхом вторинного аналізу даних двох моніторингових досліджень, які проводить щорічно під нашим керівництвом Інститут соціальної та політичної психології НАПН України:

- моніторингу стану суспільної свідомості, опитувальник якого (він є варіантом психосемантичної методики, адаптованої для масових опитувань) містить близько семи десятків узятих із популярних ЗМІ та Інтернету суджень-дескрипторів, значна частина яких сьогодні стосується війни;
- моніторингу громадської думки з актуальних суспільно-політичних питань, частина яких теж пов'язана з війною.

Обидва моніторинги проводяться за вибіркою, що репрезентує доросле населення України віком 18 років і старше. Опитується методом інтерв'ю 1200 респондентів¹ у всіх регіонах України за винятком тимчасово окупованих територій.

Основними емпіричними референтами образів війни і Перемоги слугували показники згоди/незгоди опитуваних із судженнями психосемантичної методики мілітарними за змістом або змістовно пов'язаними з війною. Як допоміжний матеріал використовувалися розподіли відповідей респондентів на ті, що стосуються війни, запитання моніторингу громадської думки.

Динаміку найзагальніших уявлень українців про характер війни з російським агресором, що розпочалася 2014 року, на наш погляд, відтворюють показники згоди/незгоди респондентів з альтернативними (діаметрально протилежними за змістом) судженнями, наведеними в таблиці 1:

“На Донбасі Україна веде народну війну проти окупантів”;

---

¹ До повномасштабного російського вторгнення вибіркова сукупність була більшою – становила 2000 респондентів.

“Нинішня українська (порошенківська) влада розв’язала на Донбасі нікому не потрібну війну”.

Таблиця 1

Динаміка згоди/незгоди респондентів з альтернативними судженнями, що репрезентують найзагальніші уявлення про характер російсько-української війни (2014-2022 рр., у %)

	На Донбасі Україна веде народну війну проти окупантів		Нинішня українська (порошенківська) влада розв’язала на Донбасі нікому не потрібну війну	
	ЗГОДНІ	НЕ ЗГОДНІ	ЗГОДНІ	НЕ ЗГОДНІ
Жовтень 2014 р.	52,3	26,8	30,7	49,1
Грудень 2014 р.	48,7	23,1	30,8	45,7
Грудень 2015 р.	44,7	25,2	36,1	39,0
Лютий 2017 р.	48,5	21,8	38,8	30,2
Лютий 2018 р.	34,9	28,5	45,9	22,7
Лютий 2019 р.	40,9	24,6	41,4	29,7
Травень 2021 р.	45,9	21,9	35,0	32,0
Лютий 2022 р. (до повно-масштабного вторгнення)	40,5	26,2	32,8	37,2

Уперше теза про те, що Україна веде (на той час лише на Донбасі) народну війну проти окупантів пролунала у виступі тодішнього Президента України П. Порошенка на військовому параді з нагоди 23-ї річниці Незалежності. Як засвідчило проведене через два місяці по тому опитування, тоді ця теза знайшла позитивний відгук у понад половини респондентів (52,3 %). Проте чималою популярністю, особливо у східних та південних регіонах, користувалося також нав’язуване російською пропагандою та проросійськими силами в Україні тлумачення війни як “нікому не потрібної”, розв’язаної нібито українською владою. Попри, здавалось би, очевидну абсурдність та алогічність такого тлумачення, його поділяло близько третини опитаних (30,7 %).

У наступні роки прихильників тези про нікому не потрібну війну ставало дедалі більше, а частка тих, хто поділяв думку про народний характер війни, була нестабільною і поступово убувала. Особливо стрімким, можна сказати обвальним, було її зменшення 2018 року: 34,9 % проти 45,9 % прихильників тлумачення війни як нікому не потрібної. Правда, потім співвідношення носіїв цих альтернативних поглядів почало дещо змінюватися (але, знов же таки, нестабільно) на користь прихильників уявлень про війну як народну, спрямовану проти окупантів. Проте й у переддень повномасштабного російського вторгнення (на початку лютого 2022 р.) ці уявлення поділялися аж ніяк не абсолютною більшістю українців (40,5 %) і не вельми істотно переважали уявлення апологетів нікому не потрібної війни (32,8 %). Тобто впродовж перших восьми років військової агресії з боку Російської Федерації українському суспільству так і не вдалося сформувати консолідоване бачення війни, що точилася на Донбасі. На рівні суспільної свідомості її образ був неусталеним і поляризовано розщепленим.

На нашу думку, серед причин неусталеності й поляризованості тодішнього образу російсько-української війни головними були:

1) надзвичайна активність, тотальність і всепроникність російської пропаганди, яка діяла нахабно, алогічно, але напрочуд психологічно грамотно. Хоча зрозуміло, що війна ніколи не буває нікому не потрібною (вона потрібна агресорові – інакше він би її не розв'язував, і стає дуже потрібною, життєво необхідною жертвам агресії, якщо ті не хочуть бути поневоленими), це підступне формулювання виявилось, однак, психологічно вельми переконливим, резонувало з поширеними в українському суспільстві пацифістськими та почасти проросійськими настроями і тому мало доволі широкий відгук;

2) нечітка, паліативно-двоїста позиція української влади щодо статусу збройного протистояння на Донбасі. З одного боку, П. Порошенко називав це протистояння війною – народною і навіть вітчизняною, але, з другого – він та його команда уперто, ховаючи голову в пісок, трималися за її офіційне визначення як

антитерористичної операції, потім – операції об'єднаних сил, що надавало війні якогось дивного, квазімілітарного, поліцейського забарвлення і бумерангом повернулося тепер в Україну у вигляді путінського терміна “спеціальна військова операція”.

Неусталений і поляризований, обтяжений негативними конотаціями образ війни, що точилася на Донбасі, вкупі з перебільшеними інформаційними вкидами про правопорушення демобілізованих атовців, був далеко не безневинним, згубно впливаючи на суспільні настрої, руйнував єдність фронту і тилу [7]. В українському суспільстві дедалі більше поширювалася схильність розглядати збройний опір нашого війська під кутом зору не патріотичного діяння, а лише негативного впливу війни на її учасників і мешканців прифронтових територій. Ті, хто боронив Україну в Донецькій та Луганській областях, усе частіше поставали в суспільній свідомості не як герої (хоч їх публічно і називали героями), а радше як незручні для оточення жертви війни, як ізгої, не спроможні адаптуватися до умов нормального, мирного життя. А вони, своєю чергою, нерідко почувалися значно комфортніше на передовій, ніж у тилу, і часто-густо не стільки внаслідок отриманих на війні травм, скільки через те, що наражалися на відчуження у рідних містах і селах, нерозуміння того, заради чого доводиться воювати.

Докорінно змінило сприйняття українським суспільством війни і, відповідно, війська повномасштабне російське вторгнення. Ці зміни зафіксували проведені після повномасштабного вторгнення “зрізи” нашого моніторингу (табл. 2). Природно, його опитувальник було дещо модифіковано й доповнено з урахуванням нових воєнно-політичних реалій. У першому зі згаданих вище альтернативних суджень щодо характеру російсько-української війни було вилучено слова про неї як локалізовану на Донбасі, а друге судження було замінено функціонально тотожним, але таким, що краще відповідає сучасній риториці російського телевізора.

**Динаміка згоди/незгоди респондентів з альтернативними судженнями,
що репрезентують найзагальніші уявлення про характер
російсько-української війни (2023-2024 рр., у %)**

	Нині Україна веде народну війну проти окупантів		Нікому не потрібну війну з Росією спровокувала українська влада – своєю антиросійською політикою, утисками російськомовного населення	
	ЗГОДНІ	НЕЗГОДНІ	ЗГОДНІ	НЕЗГОДНІ
Травень 2023 р.	84,0	5,6	7,2	71,1
Березень 2024 р.	85,5	5,6	9,7	69,3

Ці судження набули такого вигляду:

“Нині Україна веде народну війну проти окупантів”;

“Нікому не потрібну війну з Росією спровокувала українська влада – своєю антиросійською політикою, утисками російськомовного населення”.

Проведені у 2023–2024 роках моніторингові “зрізи” показали: понад 80 % респондентів стійко ідентифікують нинішню війну як народну, а частка тих, хто вважає її нікому не потрібною, спровокованою українською владою, становить менше 10 %. Причому рівень згоди з тим, що Україна веде народну війну проти окупантів, перевищує 80 % у всіх регіонах, а на Сході – навіть 90 %. Так само мізерною (5–9 %) є в переважній більшості регіонів частка згоди з твердженням про нікому не потрібну війну, і тільки на Півдні сягає, на жаль, 27,6 %. Однак, незважаючи на цю “ложку дьогтю”, очевидно, що в українському суспільстві сьогодні міцно утвердився образ народної війни, який безпомилково розпізнається під час опитувань – попри те, що більшість громадян навряд чи послуговується в повсякденні саме цими словами.

Безперечно, образ війни як народної апелює до історичної пам’яті про Другу світову війну, є ремейком одного з головних її меседжів. І хоча цей уфундований і оспіваний ремейк неабияк скомпрометовано путінським “победобесієм”, не бачимо нічого поганого в тому, що він добре “працює” в нашому суспільстві,

отримує масовий відгук серед українців. Не бачимо нічого поганого, бо українці є повноправними спадкоємцями звитяг Другої світової, які, на відміну від росіян, не зганьбили пам'ять про неї негідними діями. Маємо зауважити, правда, що зі зміною поколінь образ війни як народної поступово блякне, стає менш масовим. Про це говорить деяке зменшення частки осіб, які поділяють тезу про народну війну, серед респондентів віком до 30 років. Але таке зменшення, порівняно зі старшими віковими когортами, поки що геть незначне – становить приблизно 7%. Тож енергетика цього образу в українському суспільстві ще далеко не вичерпана.

Водночас у суспільній свідомості функціонують пов'язані з війною уявлення, одні з яких посилюють, а інші послаблюють її домінантний образ, утворюючи ту мережеву структуру синхронних активацій, про яку пише С. Паррот зі співавторами. Мережу таких уявлень відображають показники згоди/незгоди респондентів із судженнями, наведеними в таблиці 3. До тих, які посилюють образ війни як народної, належать передусім уявлення переважної більшості опитаних про цілі російського диктатора Путіна, котрий напав на Україну, щоб зробити її російською провінцією, і про те, що війна, з якою прийшла до нас Росія, – продовження геноциду українського народу, розпочатого голодоморами. Що ж стосується уявлень, які послаблюють домінантний образ війни, то тут впадає в око передусім амбівалентна позиція суспільного загалу щодо ухилянтів від мобілізації: близько 54% опитаних демонструють толерантне ставлення до осіб, котрі ухиляються від призову на військову службу, і водночас майже 43% відчувають сором за цих чоловіків. Причому ставлення до тих, хто ховається від мобілізації, не є чітко поляризованим: понад 17% респондентів погоджуються з обома судженнями – і з тим, що ухилянтів можна зрозуміти, і з тим, що за них соромно.

**Показники згоди/незгоди респондентів із судженнями,
що посилюють/послаблюють образ війни як народної (у %)**

	Травень 2023 р.		Березень 2024 р.	
	ЗГОДНІ	НЕ ЗГОДНІ	ЗГОДНІ	НЕ ЗГОДНІ
Путін напав на Україну, щоб зробити її російською провінцією, а нас русифікувати	73,0	8,4	76,8	9,1
Війна, з якою прийшла до нас Росія, є продовженням геноциду українського народу, розпочатого під час голодоморів	70,9	10,4	77,4	8,0
Тих, хто ухиляється від мобілізації, можна зрозуміти – ніхто не хоче помирати	–	–	53,9	17,2
Соромно за чоловіків, які сьогодні, коли на полі бою вирішується доля нашого народу, ховаються від мобілізації	–	–	42,9	23,8
Краще маленька ганьба, ніж велика війна	18,3	45,4	26,1	30,7
Трапляється, що внаслідок роботи нашої протиповітряної оборони російські ракети змінюють курс і замість військових об'єктів потрапляють у житлові будинки українців	10,1	62,0	37,8	28,4
Проти Росії руками українців воюють фактично країни НАТО	18,4	50,5	27,5	47,7

Таку амбівалентність не випадає характеризувати як абсолютно безпідставну. Підстави для неї дають суспільству прикрі прорахунки влади, що діяла в питаннях мобілізації неоковирно і психологічно неграмотно. Тут можна пригадати і довжелезні черги до перейменованих на ТЦК військкоматів на початку повномасштабного вторгнення, вистоявши в яких чоловіки, що прагнули битися з ворогом, поверталися ні з чим додому, і хапання людей призовного віку на вулицях, коли ще в суспільстві не бракувало бажаючих воювати, і невиправдані зволікання з ухваленням необхідних змін до законодавства про

мобілізацію в період, коли їх суспільство, окрилене військовими успіхами 2022 року, сприйняло б значно краще, ніж після провалу контрнаступу, і порушення принципів соціальної справедливості у процесі призову, і одурених рекламою співвітчизників, котрі отримали направлення не в ту, що готова їх прийняти, а в іншу військову частину. Трапляється й сьогодні, що чоловіки, які хочуть служити, тижнями поневіряються під дверима кабінетів ВЛК – разом з тими, хто домагається відстрочки з купою справжніх чи вигаданих хвороб. Усе це так. Та хоч як би воно було, зрозуміло, що образ народної війни погано узгоджується з толерантним ставленням до представників народу, які уникають мобілізації.

Послаблює образ народної війни і зростання частки респондентів, що поділяють одіозну, поразницьку тезу “Краще маленька ганьба, ніж велика війна”. Ця частка (вона зросла від 18,3 % у 2023 році до 26,1% 2024 року) наразі є значно меншою, ніж, наприклад, у грудні 2014 року, коли 47% українців вважали маленьку ганьбу кращою великої війни. Такої думки українці дотримувалися слідом за своїм тодішнім Президентом, котрий, пояснюючи народним депутатам потребу ухвалення нав’язаного Росією закону про особливий статус Донбасу, переконував, що ця маленька ганьба краща від великої війни, бо, напевне, забув пророчий афоризм В. Черчіля – про те, що ті, хто роблять вибір на користь ганьби, отримають і ганьбу, і війну. Це пророцтво справдилось, як бачимо, і в Україні. Тому навіть не дуже значне збільшення частки прихильників згаданої поразницької тези не може не насторожувати, тим паче, що з нею погоджується нині кожен четвертий з респондентів, які ідентифікують війну як народну. Тобто, здавалось би, монолітний образ війни починає розмиватися домішком нехай публічно і не висловлюваних, загнаних у підсвідомість, але імпліцитно поразницьких настроїв.

Послаблюють домінантний образ війни також уявлення, нав’язувані нарративами російської пропаганди. Так, менш ніж за рік зросла мало не в чотири рази (від 10,1% до 37,8%) частка опитаних, які пристають на те, що російські

ракети влучають у житлові будинки українців унаслідок невдалої роботи нашої ППО, і в півтора раза (від 18,4% до 27,5%) побільшало респондентів, які погоджуються з твердженням, що проти Росії руками українців воюють фактично країни НАТО. Причому, знову ж, такої думки всупереч здоровому глузду дотримується кожен четвертий з носіїв образу народної війни.

Наслідки впливу російських наративів простежуються також у динаміці розподілу відповідей на запитання “Хто, на Вашу думку, найбільше винен у тому, що відбулося повномасштабне вторгнення російських військ в Україну?” (табл. 4). У період з лютого 2023 року до вересня 2024-го частка звинувачень на адресу української влади начебто істотно не змінилася, зостається мінімальною. Проте “питома вага” опитаних, що звинувачують у повномасштабному вторгненні російську владу на чолі з Путіним, неабияк зменшилася – від 72% до 54,1%. Водночас достовірно зросла (від 13,7% до 24,1%) частота вибору альтернативи “усі перелічені вище”, тобто побільшало тих, хто схильний звинувачувати у війні всіх підряд – і нинішню та колишню українську владу, і Путіна, і ЄС та НАТО. Отже, у свідомості певної частини суспільства спостерігається вельми небезпечна плутанина, що розмиває уявлення про винуватців війни і створює психологічні передумови для зміщення фокусу звинувачень у її розв’язанні на пошук внутрішніх ворогів.

Динаміка розподілу відповідей на запитання “Хто, на Вашу думку, найбільше винен у тому, що відбулося повномасштабне вторгнення російських військ в Україну?” (у %)

	Лютий 2023 р.	Вересень 2023 р.	Вересень 2024 р.
Українська влада на чолі із Зеленським	1,5	2,9	2,6
Українські державні діячі за всі роки незалежності	не було у списку	7,1	5,7
Російська влада на чолі з Путіним	72,0	59,8	54,1
США, Європейський Союз, НАТО	3,1	1,8	3,2
Усі перелічені вище	13,7	20,3	24,1
Ніхто не винен, так фатально склалися обставини	1,4	1,3	0,7
Інша думка	1,9	3,1	3,8
Важко відповісти	6,4	3,7	5,8

Образ війни в індивідуальній і колективній свідомості нерозривно (логічно і психологічно) пов’язаний з уявленнями про її бажане завершення – з образом Перемоги. Останній фактично є складовою образу війни, але на відміну від інших складових не має, як уже зазначалося, жодного опертя в досвіді його носіїв. Основним джерелом формування образу Перемоги є меседжі військово-політичного керівництва держави, які у масовому сприйнятті зливаються зі збереженими в глибинах довготривалої пам’яті літературними та кінематографічними образами прапора над Рейхстагом та інших атрибутів “свята зі сльозами на очах”. Тож образ Перемоги, з одного боку, наснажує образ війни емоційно, надає йому заряду оптимістичності, але з другого – переводить у сферу віртуального й ірреального.

На жаль, меседжі керівництва держави, котре впродовж повномасштабного російського вторгнення як мантру повторювало запевнення в невідворотності Перемоги, не відзначалися ні чіткістю, ні послідовністю, ситуативно змінювалися залежно від перебігу війни. Спочатку йшлося про її завершення вигнанням окупантів зі щойно захоплених територій та повернення Криму й окупованої

частини Донбасу дипломатичним шляхом. Потім, під впливом ейфорії від успішних військових операцій 2022 року, не виключалося вже й збройне витіснення загарбників із Криму. Водночас високопосадовці вселяли в українців віру в близьке притягнення російських військових злочинців на чолі з Путіним до Міжнародного кримінального суду, відшкодування Росією завданих Україні матеріальних втрат, педалювалася тема (її особливо активно просував колишній секретар РНБОУ О. Данілов) розпаду Росії внаслідок поразки у війні тощо. Проте, коли довгоочікуваний контрнаступ захлинувся і різко зменшилися обсяги західної військової допомоги, ступінь радикалізму українського керівництва в баченні конкретних параметрів переможного завершення війни помітно знизився. На початку 2024 року, даючи інтерв'ю німецькому журналістові, Президент України вжив навіть термін “гібридна перемога” (у тому сенсі, що оскільки війна є гібридною, то гібридною, не тільки зі зброєю в руках, буде й перемога) [1].

Ми не беремося судити, наскільки обґрунтованими є постійно висловлювані експертами і журналістами підозри, що стратегію “народної, визвольної війни України за своє існування” В. Зеленський так і не сформував [4; 5], але те, що образ Перемоги чітко не проглядається в його публічних виступах, заперечити важко. Не вніс належної ясності щодо цього і нещодавно презентований План перемоги, який визначає радше потрібні для її досягнення умови та ресурси, а не стратегічні цілі, що не становлять військової таємниці.

Нечіткість і непослідовність сигналів, які подає суспільству військово-політичне керівництво держави, закономірно зумовлюють різнобій у баченні громадянами прийнятних варіантів завершення війни, посилюють вплив видобутих із глибин пам'яті рудиментарних уявлень (табл. 5). Проведене нами у вересні 2023 року опитування громадської думки виявило, що найбільше українців (42 %) вбачали прийнятний для себе варіант завершення розв'язаної Росією війни у повній і безумовній капітуляції країни-агресора з виплатою нею відповідних компенсацій і репарацій. Істотно менше опитаних задовольнялися

такими варіантами, як повернення до державних кордонів 1991 року (25,1 %), припинення вогню та відведення військ обох сторін від лінії зіткнення (10,9 %), повернення під український контроль територій, окупованих після 24 лютого 2022 року (9,2 %), і зовсім мало хто погоджувався на перетворення нинішньої лінії зіткнення на державний кордон – навіть якщо це відкриє шлях для вступу України до НАТО та ЄС (2,9%).

Таблиця 5

Наявні в суспільній свідомості уявлення щодо прийняттого завершення російсько-української війни (за розподілом відповідей на запитання “Якби війну можна було завершити просто зараз, яка з перелічених нижче умов укладення миру була б для Вас прийнятною”, у %)

	Вересень 2023 р.	Вересень 2024 р.
Повна і безумовна капітуляція країни-агресора, виплата нею компенсацій та репарацій за завдану шкоду в повному обсязі	42,0	31,9
Повернення до державних кордонів 1991 року, включно з Донбасом і Кримом	25,1	27,3
Припинення вогню та відведення військ обох сторін від лінії зіткнення	10,9	14,6
Повернення під український контроль територій, окупованих після 24 лютого 2022 року	9,2	11,5
Перетворення нинішньої лінії зіткнення на державний кордон з країною-агресором, якщо це відкриє шлях для вступу України до НАТО і ЄС	2,9	4,8
Інше	0,5	1,0
Важко відповісти	9,4	8,8

Минув рік. Загальна конфігурація розподілу відповідей на це запитання не змінилася. Проте “питома вага” тих, що плекають мрію про повну і безумовну капітуляцію країни-агресора, істотно зменшилася (від 42 % до 31,9 %). Думається, таке зменшення є радше позитивною, ніж негативною тенденцією, оскільки цей варіант завершення війни вочевидь утопічний, можливий лише в разі встановлення українського прапора над поверженим Кремлем, чого головні геополітичні гравці не дадуть нам зробити. Не дадуть цього зробити, зокрема, й

наші євроатлантичні партнери, котрі наразі бояться розпаду Росії більше, ніж поразки України. Таким є, хоч як прикро, реальний стан речей.

Тож не будемо драматизувати певне збільшення в українському суспільстві кількості прихильників інших (слабших) варіантів завершення війни. Проте зауважимо, що не всі з прийнятних для частини громадян варіантів тягнуть на образ Перемоги. Так, явно не тягне на нього варіант замороженого конфлікту (припинення вогню та відведення військ обох сторін). Не тягне на образ Перемоги і категорично неприйнятне поки що для абсолютної більшості українців перетворення нинішньої лінії зіткнення на кордон з країною-агресором.

Отже, залишаються два відносно реалістичних варіанти образу Перемоги. Їхніми емпіричними референтами є показники згоди/незгоди респондентів із судженнями, вміщеними в таблиці 6:

“Про нашу Перемогу в нинішній війні правомірно буде говорити тільки в разі повернення всіх окупованих територій, з Донбасом і Кримом включно. На жодні інші тлумачення Перемоги український народ не погодиться”;

“Перемогою України правомірно буде вважати виведення російських військ за межі територій, захоплених з 24 лютого 2022 року. А повернення Криму і частини Донбасу слід домагатися шляхом подальших переговорів”.

Як бачимо, домінує образ Перемоги, що передбачає повернення всіх окупованих територій, з Донбасом і Кримом включно. Кількість його носіїв становить приблизно 60 % і на статистично достовірному рівні не зменшується. Достовірно не збільшується й порівняно незначна частка не згодних з таким тлумаченням Перемоги (приблизно 10 %). Проте впродовж 2023–2024 років істотно зросла (від 30,4 % до 39,4 %) частка прихильників менш радикального образу переможного завершення війни, котрі задовольняються виведенням російських військ за межі територій захоплених з 24 лютого 2022 року. Ще істотніше (від 47,7 % до 26,2 %) зменшилася кількість тих, хто не погоджується на менш радикальне розуміння Перемоги.

Показники згоди/незгоди респондентів з альтернативними судженнями, що репрезентують варіанти образу Перемоги над російським агресором (у %)

	Травень 2023 р.		Березень 2024 р.	
	ЗГОДНІ	НЕ ЗГОДНІ	ЗГОДНІ	НЕ ЗГОДНІ
Про нашу Перемогу в нинішній війні правомірно буде говорити тільки в разі повернення всіх окупованих територій, з Донбасом і Кримом включно. На жодні інші тлумачення Перемоги український народ не погодиться	61,5	9,0	59,1	11,1
Перемогою України правомірно буде вважати виведення російських військ за межі територій, захоплених з 24 лютого 2022 року. А повернення Криму і частини Донбасу слід домагатися шляхом подальших переговорів	30,4	41,7	39,4	26,2

Маємо зазначити, що наявні образи є альтернативними, несумісними лише на позір. Насправді вони взаємопроникають, перетинаються: майже третина носіїв радикальнішого образу погоджується водночас на його змінімалізований варіант, а близько половини прихильників змінімалізованого варіанту не мають заперечень і проти радикальнішого розуміння Перемоги. Тобто її образ у свідомості певної частини суспільства двоїться, набуває множинності. З огляду на зростання цієї тенденції, правомірно припустити, що вона посилюватиметься й надалі. Водночас не підлягає сумніву, що попри її посилення в Україні все одно зоставатиметься багато громадян, схильних до протесту проти “гібридних”, мінімалізованих тлумачень Перемоги, що може становити значні ризики з погляду суспільної стабільності в повоєнний період.

А психологічно ріднить обидва образи, як, до речі, й утопічне уявлення про повну і безумовну капітуляцію країни-агресора, те, що усі ці образи містять у собі

суміш мілітарності й успадкованого з радянських часів пацифізму. Різниця полягає лише в тому, що носії найменш радикального образу прагнуть якнайшвидшого переведення війни у формат мирних переговорів і домовленостей, а прихильники радикальних уявлень очікують на таку Перемогу, після якої настане “вічний мир”, бо Росія більше на нас ніколи не нападатиме. Цей домішок пацифізму простежується і в заявах керівників держави, і в телевізійних інтерв’ю окремих учасників бойових дій, які кажуть: “Воюю для того, щоб мої діти ніколи не брали до рук зброї”.

На наш погляд, із проведеного аналізу випливають щонайменше три практичні **висновки**, які можна трактувати водночас як нагальні завдання:

1). Потребують певного переформатування (корекції) суспільні уявлення про війну і Перемогу, які слід вивільняти від елементів пацифізму і завищених, нереалістичних очікувань. Завищені очікування дають короткотривалий ефект, але в разі несправдження породжують величезні розчарування, тяжким досвідом яких і так перенасичене українське суспільство (і після проголошення Незалежності, і після двох революцій). Тому очікування мають співвідноситися із суворими реаліями. Можна погодитися з відомим українським письменником і дипломатом Ю. Щербаком, що нинішня російсько-українська війна не є ні першою, ні останньою [11]. Не стане панацеєю і наш омріяний вступ до НАТО. Він, безперечно, значно (багатократно) підвищить рівень нашої обороноздатності, але від війни з Росією раз і назавжди не убезпечить, адже, як відомо, у стратегічній перспективі Росія якраз і готується до війни з країнами НАТО, і напад на Україну є лише її репетицією. Більше того, багато авторитетних зарубіжних військових експертів та науковців прогнозують у 2030–2035 роках початок глобальної війни між США та їхніми союзниками і Китаєм та його сателітами [12]. З огляду на ці тривожні передбачення дітей слід орієнтувати не на те, щоб ніколи не брали до рук зброї, а на те, щоб добре нею володіли і щоб її було вдосталь, аби більше не сталося того, що відбулось у 2014-му і на початку 2022 року. Під цим кутом зору

на беззастережну підтримку заслуговує також теза харківської психологині Тамари Хомуленко про потребу розширення, як вона каже, когнітивного фрейму війни, у якій потрібно бачити не лише трагічну подію, а й таку, що згуртовує націю, підносить людей духовно, спонукає до особистісного зростання [див. 8].

2). Необхідно підвищувати в суспільстві рівень толерантності до невизначеності. Адже низький її рівень здатний породжувати якщо не панічні, то вочевидь деструктивні дії, що в пандемійний період можна було спостерігати на прикладі громадян, які вперто дошукувалися у соцмережах достеменною “правди” про ковід замість того, щоб неухильно дотримуватися маскового режиму та інших протиепідемічних заходів [26]. Хоч як би нам цього не хотілося, сучасний світ стає дедалі більш непередбачуваним, турболентним у плані як техногенних, кліматичних та епідемічних, так і воєнних загроз. Тим паче, коли війна вже йде, неможливо гарантовано передбачити її остаточний результат – навіть за наявності чітко визначеної стратегії військових операцій та дипломатичних зусиль. Тож суспільство має бути психологічно готовим сприймати непередбачуване з належною стійкістю і своєчасно перебудовувати лінію своєї реальної та вербальної поведінки.

3). Невідкладним, давно назрілим є превентивне розроблення стратегій і технологій пом'якшення негативних психологічних наслідків несправджених суспільних очікувань і невиправданих сподівань. Адже такі очікування і сподівання, а отже, й негативні наслідки, як би їм не запобігати, по завершенні війни все одно будуть.

Неважко помітити, що перелічені завдання належать до сфери компетенції передусім психологічної науки і практики. Але для того, щоб їх вирішувати, психологічна наука і практика мають бути інтегровані в систему ухвалення та реалізації державних військово-політичних рішень. Цього й повинне домагатися українське психологічне співтовариство, залучаючи на свою підтримку широку громадськість.

Список використаних джерел

1. Зеленський, В. (2024, Квітень). Канцлер Шольц боїться ядерних погроз путіна. *Урядовий кур'єр*, № 75, с. 2–3.
2. Кузьменко, Ю. (2024, Вересень 13). *Чи вважають українці, що Україна іде до перемоги, і скільки готові терпіти війну – опитування для "Нового відліку"*. Суспільне. Новини. URL: <https://suspilne.media/835881-ci-vvazaut-ukrainci-so-ukraina-ide-do-peremogi-i-skilki-gotovi-terpiti-vijnu-opituvanna-dla-novogo-vidliku/>
3. Осьодло, В. І., & Траверсе, Т. М. (2023). *Психологія і війна: незасвоєні уроки Гюстава Ле Бона*. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ: Парламентське вид-во.
4. Пархомчук, Т. (2024, Вересень). Стратегія в тумані. Нова реальність таємних перемовин у Катарі. *Україна молода*, №36, с. 4.
5. Пархомчук, Т. (2024, Червень). Швейцарська колиска миру. Чи здатен Захід протистояти новій путінській стратегії війни? *Україна молода*, № 25, с. 4.
6. Романчук, О. К. (2024, Травень). Від війни до миру. Що треба зрозуміти українцям. *Українська літературна газета*, №5, с. 1–3.
7. Слюсаревський, М. М. (2022). Соціально-психологічний стан українського тилу в умовах повномасштабного російського вторгнення. У *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах (1 грудня 2022 р.)* (с. 44–49). Київ: М-во оборони України, Нац. ун-т оборони України. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/coll-npc-fc-pp-22-12-01.pdf>
8. Слюсаревський, М., Чуніхіна, С., Найдьонова, Л. (Ред.). (2022). *Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд*, Матеріали Всеукраїнського круглого столу (7 квітня 2022 року), Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України. Київ: Талком, URL: <https://ispp.org.ua/2022/10/12/materiali-vseukra%20nskogo-kruglogo-stolu-psixologiya-rosijsko-ukra%20nsko%20vijni-vnutrishnij-poglyad/>

9. Соціологічна група «Рейтинг». (2024, Червень 13). *Очікування суспільства щодо завершення війни*. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/social-expectations-regarding-end-war.html>
10. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (2024, 26 червня). *80% українців вірять у перемогу України, відносна більшість вважає перемогою відновлення кордонів станом на січень 2014 року – опитування*. Інтерфакс-Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-conference/996141.html>
11. Щербак, Ю. (2024, Вересень). Такі різні війни. *Літературна Україна*, № 17–18, с. 1, 4.
12. Щербак, Ю. (2024, Жовтень). Час змін і Україна. *Літературна Україна*, № 17–18, с. 8.
13. Буртин, Ш. (2022). *Войти во мрак и нащупать в нем людей. Почему россияне поддерживают войну? Исследование Шуры Буртина*. Meduza. URL: <https://meduza.io/feature/2022/04/24/voyti-vo-mrak-i-naschupat-v-nem-lyudey>
14. Barry, B. (2020). *Blood, metal and dust: How victory turned into defeat in Afghanistan and Iraq*. Bloomsbury Publishing.
15. Beshkinskaya, V. S., & Miller, A. I. (2020). The 75th anniversary of the victory of Russian memory politics. *Russia in global affairs*, 18 (3), 200–232.
16. Galai, Y. (2019). The victory image: Imaging Israeli warfighting from Lebanon to Gaza. *Security Dialogue*, 50 (4), 295–313.
17. Gudkov, L. (2005). *The fetters of victory*. URL: <http://www.eurozine.com/pdf/2005-05-03-gudkov-en.pdf>.
18. Ishchenko, V., & Zhuravlev, O. (2022). Imperialist ideology or depoliticization? Why Russian citizens support the invasion of Ukraine. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 12 (3), 668–676. <https://doi.org/10.1086/723802>
19. Johnson, D. D., & Tierney, D. (2006). *Failing to win: Perceptions of victory and defeat in international politics*. Harvard University Press.

20. Jungmann, S. M., Becker, F., & Witthöft, M. (2022). *Erfassung der Lebendigkeit mentaler Vorstellungsbilder*. *Diagnostica*. <https://doi.org/10.1026/0012-1924/a000291>
21. Krastev, I., & Leonard, M. (2024, July 3). *The meaning of sovereignty: Ukrainian and European views of Russia's war on Ukraine*. ECFR. URL: <https://ecfr.eu/publication/the-meaning-of-sovereignty-ukrainian-and-european-views-of-russias-war-on-ukraine/?amp>
22. Lakomy, M. (2018). "One of the Two Good Outcomes": Turning Defeats into Victories in the Islamic State's Flagship Magazine Rumiya. *Terrorism and Political Violence*, 32 (8), 1712–1730. <https://doi.org/10.1080/09546553.2018.1506335>
23. Media Center Ukraine. (2024, 5 червня). *Ставлення росіян до продовження війни – результати соціологічного дослідження* [Відео]. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=X04tQfDpWi0>
24. Parrott, S., Albright, D. L., Eckhart, N., & Walsh, K (2020). Mental Representations of Military Veterans: The Pictures (and Words) In Our Heads. *Journal of Veterans Studies*, 6(3), 61–71. doi: <https://doi.org/10.21061/jvs.v6i3.207>
25. Roediger, H. L. III. (2021). Three facets of collective memory. *American Psychologist*, 76 (9), 1388–1400. <https://doi.org/10.1037/amp0000938>
26. Slyusarevskyy, M. (2021). The problem of psychological help to a person in the face of modern challenges. Spring 2020 Lessons. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 48(51), С.24–43.
27. Steele, M. W. (2009, June). Certain Victory: Images of World War II in the Japanese Media. *The Journal of Japanese Studies*, 35(2), 440–445. DOI:10.1353/jjs.0.0088.
28. Tytarenko, T., Vasiutynskyi, V., Hubeladze, I., Chunikhina, S., & Hromova, H. (2024). War-Related Life-Making Landscapes: Ukrainian Context. *Journal of Loss and Trauma*, 29 (2), 154–178. <https://doi.org/10.1080/15325024.2023.2256219>

29. Vigers, B. (2023, October 9). *Ukrainians Stand Behind War Effort Despite Some Fatigue*. Gallup.com. URL: <https://news.gallup.com/poll/512258/ukrainians-stand-behind-war-effort-despite-fatigue.aspx>